

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Synargio Architecten ontwerpt het kennis/erfgoedcentrum. Een stuurgroep met de kernpartners (gemeente, Platform Militaire Historie Ede, Cultura, Historisch Museum Ede en Vereniging Oud Ede) leidt het proces. De indeling is rond, nu gaat het om ontwerpen/uitkiezen van meubilair en dergelijke. Als het volgens planning gaat, wordt het Centrum in januari geopend.

Met het Centrum hangt ook het organiseren en inrichten van exposities samen. Zo wordt samen met onder andere Rondleidingen Ede en André Hartgers gewerkt aan een rondgang door Ede-Centrum in de zomer van 2017.

Het HME werkt aan de actualisatie van zijn museumcollectieplan. Voor de Vereniging is dat belangrijk, omdat het de basis is van wat wij willen met onze eigen collectie, nu en in de toekomst. Met zo'n plan weet je ook wat er moet worden behouden of kan worden afgestoten.

Inhoud

Van het bestuur	1
Gelderland in WO I	2
De hond voor het karretje spannen	3
Bijzondere correspondent	9
Rooie Rakkers tussen zwarte kousen	13
Een Edese fietsenfabriek?	16
Pak maar een doos	20
Kernhem van buiten naar binnen - 2	24
Colofon	32

Bestuur

Wij ontmoeten graag mensen met interesse in ons bestuur. Het is goed om voor die keuze als kennismaking mee te doen. Nieuwe bestuursleden worden in de Algemene Ledenvergadering van april gekozen. Meldt u aan en ik heb graag een gesprek met u.

Met grote dank aan de Rabo is het monument aan de Appelweg in Amersfoort gerestaureerd. In Loosdrecht zijn we in gesprek over restauratie van het prachtige beeldje aldaar. Op beide plekken werden bij wijze van represaille tien mensen vanuit kamp Amersfoort doodgeschoten. Onder hen veertien uit Ede.

Het Mausoleum in Ede is ook voor hen het eregraf. Evenals Loosdrecht behoeft ons prachtige mausoleum een grondige restauratie. Met de gemeente vordert het gesprek.

Het aantal boeken dat u via www.oudede.nl kunt laden neemt gestaag toe. Reden op zich om zo nu en dan onze site te bezoeken. Boeken vindt u onder de download- knop. En klik dan ook even de Facebook-pagina aan.

Johan De Nooij schreef in 2014 '150 jaar de Nooij in Ede'. Dit boek is overigens nog geen E-boek. Johan wil zich verder verdiepen in zijn afkomst vanuit de Hugenoten, en zoekt een bron. Die vraag is op de Facebookpagina van de VOE geplaatst. Het zou prachtig zijn als onze Facebook-pagina meer en meer de functie van vraagbaak krijgt.

U bent van harte welkom voor commentaar op deze laatste Zandloper van 2016. De redactie is blij met alle kopij die wij dit jaar kregen voor ons mooie blad. Soms hoor ik dat artikelen te lang zijn of dat men graag meer variatie ziet in de onderwerpen. Ik daag u graag uit om een verhaal uit de geschiedenis van Ede aan te leveren.

Simon van de Pol, voorzitter

Gelderland en de Eerste Wereldoorlog

Eind oktober werd het eerste exemplaar van Gelderland en de Eerste Wereldoorlog overhandigd aan de commissaris van de koning in Gelderland, de heer Clemens Cornielje.

Sommige artikelen uit het boek zijn al eerder verschenen in periodieken van de historische verenigingen in Gelderland. Nu zijn ze verzameld en beschrijven ze een bewogen periode. In bijna 600 pagina's wordt verhaald dat Gelderland in de jaren 14-18 niet bepaald een toonbeeld van rust was. In diverse garnizoensplaatsen werden duizenden militairen gelegerd, terwijl gelijktijdig bijna evenzoveel arbeidsplaatsen onbezet waren. Ook stroomden grote aantallen vluchtelingen en krijgsgevangenen Nederland binnen,.

In de bundel zijn diverse artikelen over Bennekom en Ede opgenomen. Een greep: Gerard van Bruggen die recent een heruitgave over het vluchtoord heeft uitgebracht, geeft hierover een uitgebreide samenvatting. Jos van Raan heeft voor zijn boek over Ede en de Eerste Wereldoorlog *Het oude stort inein, de tijden kenteren* de laatste ooggetuige mogen interviewen. Zij bezocht het vluchtoord in 1916 en wist zich dat nog te herinneren. Ook beschrijft hij de eerste oorlogsdagen aan de hand van het dagboek van pastoor Padberg, die in Ede gelegerd was. Jeanette Pors, beschrijft de Harskamp-opstand.

Gelderland en de Eerste Wereldoorlog, Uitgeverij Aspect, Soesterberg 2016, ISBN 9789461537522, 582 blz, f 24,95

De hond voor het karretje spannen

Kees van Lohuizen

Inleiding

Mensen hebben van 'de' hond een huisdier gemaakt, Zijn trouw en aanhankelijkheid kan grootse vormen aannemen, maar is ook afhankelijk van ras en opvoeding.

Tienduizenden jaren geleden begon de mens met wolven en honden te werken en werden zij langzamerhand voor verschillende werkzaamheden ingezet. In de loop der tijd werden bepaalde rassen gefokt

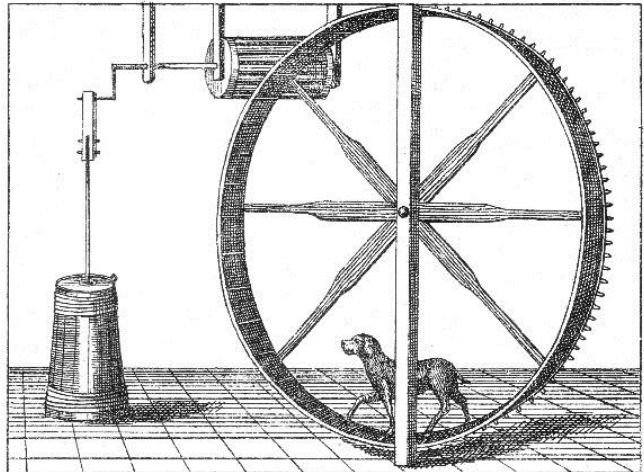
en werd een hond veelal een gebruiks-dier, dat vaak hard moest werken voor de kost. Als we kijken naar het gebruik van het dier, dan kunnen we onder meer onderscheiden de blindengeleide-, circus-, jacht-, kermis-, kooikers-, politie-, reddings-, schoot-, slede-, speur-, tred-, trek-, veedrijvers-, waak- en zoekhond en wellicht nog wel veel meer, zoals de moderne drugs- en hulphond.

Een aantal van deze honden had een verschrikkelijk leven. Denk aan het saaie leven van de tredhond in het rad (figuur 1) en dat van de waakhond aan de ketting. Anderen hadden het vaak zwaar als trekhond vóór of onder de hondenkar.

Natuurlijk zocht de mens een hond die geschikt was voor het doel waarvoor hij hem nam en wilde africhten. Ging het om een schoothondje, dan nam men geen St. Bernhard, maar mogelijk wel een Maltezer, terwijl de bordercollie werd uitverkoren om schapen te drijven.

Of de dieren een goed leven of een 'hondenleven' hadden, hing af van hun baas.

Vroeger werden honden niet altijd even goed verzorgd en waren er ook veel zwerfhonden. De kans op besmettelijke ziekten nam toe, vooral de hondsdolheid was gevreesd. Het verhaal ging dat, meestal tegen de tijd dat de jacht openging, er weer hondsdolheid was 'gesignaleerd' en dat dat een reden was om vrij lopende honden te doden. Voor sommigen begrijpelijk, want St. Hubertus was de beschermheilige van de jacht en zou hondsdolheid kunnen genezen. In sommige steden, waaronder

Figuur 1 - Karninrichting aangedreven door een tredhond. (H.B. Hylkema: Leerboek der Zuivelbereiding, 1910)

Amsterdam, was er een hondenslager voor het doodslaan van onbeheerde honden, ter voorkoming van verspreiding van besmettelijke ziekten. Alleen kleine hondjes die ‘door de beugel konden’ werden ontzien.¹ In veel plaatsen was er ook een kerkenknecht die met een zweep de honden uit de kerk moest jagen.

Hondsdolheid en hondenbelasting

In de middeleeuwen werd er her en der hondenbelasting ingevoerd in de hoop het aantal zwerfhonden te beperken en daarmee de kans op hondsdolheid.

In 1875 kwam de *Wet tot vaststelling van bepalingen bij hondsdolheid* tot stand. Daarin werd onder meer bepaald dat mensen die zwerfhonden aantreffen, dit moesten melden bij de burgemeester. Het opzettelijk mishandelen van hond of kat (zoals door de eerdergenoemde hondenslagers) werd strafbaar. Het verplichte gebruik van muilkorf in endemische gebieden leidde zelfs vaak tot een tekort aan de beschikbaarheid van muilkorven.

Mede door de strenge bepalingen van de wet is Nederland van 1923-74 vrij van hondsdolheid geweest. Daarna kwam het incidenteel voor, meestal door clandestien ingevoerde dieren.²

Toen in 1853 in Ede de hondenbelasting werd ingevoerd, werd daarbij ook hondsdolheid in de overwegingen meegenomen. De invoering was een gemeentelijke aangelegenheid. Zo ontstond nog in 2012 in de fusie-gemeente Hollands Kroon een discussie over het al dan niet invoeren van een hondenbelasting, want twee van de vier samengevoegde gemeenten hadden die belasting nooit gehad.³

Het tarief werd in 1853 in Ede gesteld op twee gulden per hond en per jaar. Had men de hond minder dan zes maanden, dan was het tarief de helft. Dit gold, op grond van destijds artikel 253 van de Gemeentewet, ook voor *‘honden die uitsluitend werden gehouden ten dienste van den landbouwer of eenig bedrijf of nijverheid, of ter bewaking van gebouwen of erven’*. Door het noemen van nijverheid was ook een ‘trekhond’ van het volle tarief vrijgesteld.

Uit de toelichting van een eerder concept blijkt, dat men de belasting mede invoerde in verband met het toegenomen aantal honden van allerlei rassen. De grootste toename was bij arme mensen die de honden vaak niet goed konden voeden, waardoor deze zelf op zoek gingen naar voedsel.

Men meende dat een belasting beter werkte dan een politieverordening met alleen een verbod. Bovendien zouden voortaan alleen honden worden gehouden, dacht men, die een waarde (nut) hadden en daarom ook beter verzorgd zouden worden. Het totaal aan geschatte belasting zou niet meer bedragen dan *f* 150,-.

De honden en de aanslagen werden geregistreerd in een kohier dat jaarlijks door Gedeputeerde Staten moest worden goedgekeurd.

Trekhonden

Rond 1900 waren er in Nederland zo’n 80.000 honden die zwoegend karren-

vrachten trokken en vaak ondervoed en verwaarloosd waren. Paard en ezel waren dure kostgangers, terwijl honden overgebleven etensrestjes als voer kregen. Het gebruik van de goedkopere hondenkarren was daardoor vrij groot. Vaak moesten de honden lang werken, hard lopen en een zwaar beladen kar trekken voor een baas die hen slecht behandelde. In 1897 werden door bewoners uit Bennekom, Ede en Lunteren verzoeken ingediend voor het opstellen van een gemeentelijke trek-hondenverordening. Dit werd in september van dat jaar gehonoreerd met de invoering van de *Verordening op het gebruik van honden als beweegkracht op de openbare wegen in de gemeente Ede*.⁴

Voortaan was het verboden zonder vergunning een hond te gebruiken als beweegkracht. Voor het verkrijgen van een vergunning moest een deskundige zowel hond, kar, tuig en muilband voor het gebruik geschikt achten. Een vergunning verviel indien de vergunninghouder binnen één jaar tweemaal onherroepelijk was veroordeeld wegens overtreding van deze verordening of van artikel 455 alinea 1 en 2 van het Wetboek van Strafrecht, of indien men nog gebruik maakte van afgekeurde honden, karren, tuigen of muilbanden. Hij kon dan dat jaar geen nieuwe vergunning verkrijgen.

Het nummer der inschrijving moest in witte, minstens 5 cm hoge letters op zwarte ondergrond op de achterzijde van de kar zijn aangebracht en steeds duidelijk zichtbaar zijn.

De honden moesten door de geleiders vòòr of onder de kar worden gespannen. Werd meer dan één hond vòòr dezelfde kar ingespannen, dan moesten zij naast elkaar lopen. Onder dezelfde kar moesten zij vóór elkaar lopen. Het was verboden om met meer dan drie honden te rijden.

De honden moesten een wijde leren muilband dragen die het bijten belette. Alleen in het geval van artikel 3 der wet van 5 Juni 1875 (hondsdolheid) mocht een muilkorf worden gebezigd.

Als de honden vòòr de kar waren ingespannen en de kar onbeladen was, mocht de geleider, buiten de bebouwde kom, zijdelings op de kar zitten, maar deze niet harder laten gaan dan die van een paard in kleine geregelde draf. Binnen de bebouwde kom moest de geleider echter stapvoets naast het voertuig lopen.

Overige bepalingen hielden onder andere in:

- begeleider niet beschonken en niet jonger dan 14 jaar;
- geen zieke, kreupele, gewonde, of drachtige honden;
- schofthoogte minimaal 40 cm;
- steunsels zodanig dat gewicht van de kar niet drukt op stilstaande of liggende hond;
- geen halsband, maar geschikt tuig;
- drinkbak en tussen zonsondergang en zonsopgang een helder lichtgevende lantaarn;
- boetes die in bepaalde gevallen konden oplopen tot maximaal f 25.

Men kan zich afvragen wat geschikte honden waren. De Rottweiler was relatief snel, maar de speciaal gefokte Belgische Matin erg sterk. Dat neemt niet weg dat veel verschillende honden zijn gebruikt, waarvan de eigenaar vond dat zij het gevraagde werk konden doen. De Edese verordening van 1873 gaf een schofthoogte aan van minimaal 40 cm, maar bij de invoering van de Trekhondenwet in 1911 was dat 50 en in 1914 al 60 cm. De gemeenten bleven de keuringen en registers verzorgen.

Figuur 2. Keuring in Stompwijk in 1941 (Foto ANP, G.van der Werff)

Dat er aan handhaving werd gedaan, blijkt uit een herkeuringsverslag van de Edese politie van 22 april 1929. Bij die keuring werden 42 honden goedgekeurd, 2 voor drie maanden, terwijl voor 6 honden de vergunning verviel. Dat betekent dat er begin 1929 in de gemeente Ede nog 50 honden geregistreerd stonden.

De gemeente Cuyk plaatste in 1939 nog een oproep in de krant voor een keuring en in 1941 waren Tilburg en Stompwijk nog actief (*figuur 2*). In Oirsbeek vond de laatste keuring plaats omstreeks 1953. Na dat jaar werden daar alleen nog oudere dieren tot de keuring toegelaten.

In 1963 is de Trekhondenwet opgegaan in de wet *Dierenbescherming*. Er stonden toen in Nederland nog 32 trekhonden geregistreerd, waarvan het gebruik moest worden gestaakt. Alleen voor de sledehondensport is een uitzondering gemaakt.

De trekhond was in Duitsland, Frankrijk, Noorwegen en Zwitserland in gebruik van ongeveer 1800 tot rond 1950. In Denemarken werd hij nooit toegestaan, terwijl Parijs het gebruik al in 1824 verbood en Engeland in 1855. Nederland stopte in 1963 dus wel erg laat.⁵

Hondenkarren in Ede en daarbuiten

De hondenkar was een transportmiddel voor kleine vrachten en werd op vele manieren ingezet door allerlei mensen in allerlei beroepen zoals bakkers, postbezorgers, marskramers, eierhandelaren, boeren, krantenbezorgers, imkers, melkboeren, kruideniers, petroleumventers, slaggers, visventers, scharenslijpers en andere kleine ambachtslieden. Natuurlijk kostte hij ook geld want de honden moesten eten, de kar moest men kopen, de vergunning moest worden betaald en passeerde men een tol, dan moest ook daarvoor de portemonnee worden getrokken. Het toltarief in Ede van 1848 was duidelijk: hond voor kar met vier wielen kost 3 cent en voor kar met twee wielen 2 cent.

Dat probleem werd echter snel opgelost! Hond uitspannen en dan hond en kar afzonderlijk de tol laten passeren. Kosten: tweemaal niets!

In 1897 werd echter besloten dat voor een hondenkar, met of zonder hond, 5 cent moest worden betaald. Wageningen stemde daarmee in en dus gold het ook voor de tol tussen Bennekom en Wageningen. ⁶

In Limburg stonden in 1937 nog 110 honden geregistreerd, maar in 1957 in 12 gemeenten nog slechts 14. Ik veronderstel dat het gebruik van de hondenkar in Ede niet zal hebben afgeweken van de situatie elders in het land. Er zijn weinig foto's uit Ede met een hondenkar als onderwerp; meestal is die aanwezigheid een toeval. Vermelding van eigenaar en diens beroep heb ik nauwelijks gevonden. Wel namen met adressen op de keuringslijst van 1929, maar daar weer geen beroepen.

In 1871 maakte de Belgische schilderes Henriette Ronner Knip een schilderij van een hondenkar met twee honden. Simonis en Buunk heeft het schilderij later nog verkocht (*figuur 3*).

In 1892 verhuisde 'Het goedkope verkoophuis' R. van Nestelroy naar een nieuw pand aan de hoek van de Torenstraat. Hij stuurde zijn zoons, Johan en Hendrik, er met de hondenkar op uit om in de wijde omgeving zijn goederen aan de man te brengen.

In 1895 startte Transportbedrijf Van Veenendaal in Amerongen en bracht dagelijks spullen met de hondenkar naar Veenendaal.

Aan het einde van de 19e eeuw ventte vishandelaar Godefriedus Rijsemus, met een hondenkar door Wageningen. Later zouden zaken van hem en zijn nazaten in Ede bekend zijn aan Parkweg, Kamperfoelielaan en Grotestraat.

In 1904 stond 'Lamme Derk' (Dirk van Zuuk) uit Emst bij Epe met zijn hondenkar op de foto. De kar diende voor hem vooral als invalidenwagen.

Uit 1905 dateert de onscherpe foto GA 17354 met Gerrit Roelofsen, de molenaarszoon uit Lunteren, op zijn hondenkar (te bekijken via Archival).

Van 1912 tot 1922

Figuur 3.
Henriette Ronner
Knip, 1871

had de PTT hondenkarren. Eerder liet men pakketten door particulieren met hondenkarren wegbrengen.

In 1912 had het Belgische leger de eerste hondenkarren (*figuur 4*) en in het Staatsblad van 18 maart 1914 stond een oproep voor de aankoop van 228 honden met een schofthoogte van 70-75 cm. Het Engelse leger volgde, terwijl de Duitsers er een schepje bovenop deden. Zij hadden 6.000 Duitse herdershonden voor diverse doeleinden in gebruik zoals: gewonden zoeken, gevangenen bewaken, verkenningen uitvoeren en dergelijke.

Figuur 4. Belgisch leger: hondenkar met mitrailleur

In 1915 kreeg het Nederlandse leger de beschikking over mitrailleur-, munitie- en gereedschapswagens die werden getrokken door twee honden. Ook voor andere doeleinden werden honden ingezet en in 1918 werden in totaal 1.200 trekhonden uit de dienst ontslagen en aan de hoogst biedende verkocht.⁷

In 1925 vestigde zich aan de Kerkweg bakker Van Voorst in het pand van de huidige Reformwinkel. Van Voorst bracht in het begin nog brood weg met de hondenkar.

Uit 1926 dateert foto 330067 van de VOE (te bekijken via Archival) met daarop nauwelijks zichtbaar een hondenkar in de Grotestraat tegenover het Hof van Gelderland. Op dat moment tankt een ‘moderne’ auto benzine bij de pomp van de garage van Ab van Laar, later overgenomen door Van de Kolk.

In 1926 haalde de mannen van de smederij van Jan de Nooij in Bennekom gedroogde haring en een rolmops bij een visboer met hondenkar.⁸

Maas Roseboom (geb. 1944) vertelt in zijn *Onder het knooppunt; kroniek van Maanderbroek* (epub-boek VOE) over de kar van ome Ceel bij het Schut (thans Schuttersweg bij fa Roseboom).

Zoals gemeld heb ik geen mooi fotomateriaal van hondenkarren in Ede gevonden.

¹ “Amsterdam’s verleden”, Ilja Mostert, archeoloog,

² Tijdschrift voor Diergeneeskunde, oktober 2013

³ Wieringermeerbode, 17-2-2012

⁴ Ede, Raad 7/9/1897 agendapunt (539)

⁵ Wikipedia

⁶ BenW 1898- dossier 224-II, 403

⁷ Hondentractie in het Nederlandse leger, F.J.H.Th. Smits,

Bijzondere correspondent

Arno van der Valk

De Belgische vluchteling *Jos. Hoeck* is vooral bekend als 'de poëet van het Vluchtoord Ede'. In *De hei was groot genoeg* verhaalt Gerard van Bruggen over het Vluchtoord Ede en hij heeft daarin ook plaats ingeruimd voor deze jonge poëtische ziel.

Jos. Hoeck (1898-1968) publiceerde gedichten in *Ons Leven*, het weekblad van het Vluchtoord Ede. Die gedichten werden in het Vluchtoord gebundeld tot de uitgave *Oorlogspoëzie* (1916). Een exemplaar van deze zeldzame poëzie-

bundel bevindt zich in het gemeentearchief Ede. Zijn zoon Peter Hoeck heeft de gedichten van zijn vader online geplaatst met biografische informatie (www.oorlogsgedichten.net). Wat Peter Hoeck tot voor kort niet wist, was dat zijn vader ook buiten het Vluchtoord publiceerde. Net als bij Thiska Thiel-Wehrbein in *De Amsterdammer* betreft het een lofzang op kolonel Mingels, omdat hij ontslagen werd als de leider van het Vluchtoord Ede (zie *De Zandloper* 2015-4).

De Maegt

De redactie van het kampblad *Ons Leven* werd gevoerd door het hoofd van de school F. Bruynseels. Daarnaast waren er drie auteurs van buiten het Vluchtoord Ede, die vele bijdragen leverden. Naast Marcel van de Velde en Martin Permys (ps. Van Martin Premsele) was dat *Johan de Maegt* (1876-1938). Hij schreef meestal nieuws en beschouwingen, soms ook een gedicht. Hij was een naar Middelburg uitgeweken Vlaamse onderwijzer. Behalve voor *Ons Leven* was hij ook actief voor het pacifistische oorlogsblad *Vrij België*, dat van 1915 tot 1918 in Den Haag verscheen. In Middelburg genoot hij een zekere populariteit, onder meer door zijn rubriek 'In het Vlaamsche hoeksken' in de *Middelburgsche Courant*.

In 1918 debuteerde De Maegt met gedichten in *Onder de toren*. Vanaf 1919 tot zijn overlijden was hij redacteur van de Brusselse krant *Het Laatste Nieuws*. Voor die krant schreef hij beschouwingen en recensies over de Vlaamse cultuur en vooral

Jos. Hoeck, tekening Lode Sebregts, 1934 (collectie Plantyn Moretus Antwerpen cat.nr. ACL xxvi 1)

over Vlaamse auteurs. Bovendien publiceerde hij er dagelijkse cursiefjes in zijn rubriek 'In 't Verloren Hoekske' over alledaagse voorvallen uit het Vlaamse volksleven. Veel Vlaamse schrijvers, onder wie Louis Paul Boon, zijn door De Maegt beïnvloed.

Oorlogspoëzie

Deze Johan De Maegt was het die in *Vrij België* aandacht besteedde aan het verschijnen van Hoecks *Oorlogspoëzie*. Op 21 april 1916 schreef hij: *'Oorlogspoëzie. Dit is de titel van een bundeltje gedichten, door Jos. Hoeck van het vluchtoord te Ede in ballingschap geschreven. Het eerste gedicht draagt dan ook als titel "In Ballingschap" en mede de volgende gedichten houden verband met het*

Aan Nederland

Voorgesproken op de feestzitting van 31 augustus in het Vluchtoord Ede

Het ruwe oorlogsmonster waarde grimmig rond,
verwoestte huis en haard en trof het vreedzaam volk
dat raad'loos, angstig vluchtte, 't harte diep gewond,
en dof de droeve blik als bitt're lijdenstolk,
verlangend, smekend wendde, bang, naar 't broederland
dat troostend, als een lieve ster aan 't zwart gewelf
de duist're nacht verlicht, een koest'rend, heilzame plant
een zoet gevoel van hoop in 't hart van d'arme Belg.

En 't gastvrij broederland ontving de grote schaar
met grote, reine, eed'le liefde, onvermengd,
verpleegde liefdevol de Belgen altegaar
en troostte 't schreiend hart in bitter leed geplengd.
En langzaam keerde weer in 't diep geschokt gemoed
der ruw verjaagden kalme rust en stille hoop.
De trouwe broederliefde schonk hun kracht en moed
om 't hoofd te beuren als 't heimwee 't hart beкроop.

Nog steeds, o edel, groots en dierbaar Nederland,
nog spijsst uw milde, gulle hand der Belgen mond.
Ge hebt ons vastgesnoerd in onverbreekb're band
van diepe dankbaarheid en trouwe broederbond.
En leeft straks het Belgisch volk weer vrij in rust
in 't dierbaar vaderland, in eigen huis en haard,
steeds zullen wij, de heil'ge, zware plicht bewust,
u minnen, edel land dat zulke liefde baart.

gruwelijk gebeuren, dat zoovele duizenden vluchtelingen Nederland injoeg. Wij treffen er ook het fijne stukje "Aan Nederland" in aan, dat voorgedragen werd op de feestzitting van 31 augustus 1915 in het Vluchtoord Ede. Trouwens, het geheele bundeltje legt getuigenis af van de ware dichtersziel des schrijvers.'

Johan de Maegt

Bij opheffen van *Ons Leven* in april 1916 vanwege bezuinigingen richtte De Maegt zich in een afscheidstuk rechtstreeks tot de dichter Jos Hoeck:

'Deze verzen getuigen van veel gevoel, van verbeelding, van poëtische aanleg en van woordenrijkdom. Voor ik over Jos. Hoeck

zwijg wou ik hem gaarne nog toeroepen – de

afstand van hier tot Ede is zoo dat ik wel "roepen" moet – hem toeroepen nog wat dieper in eigen gemoed te kijken, meer persoonlijk werk te leveren, geijkte, versleten, doode beeldspraak en woordkoppelingen te laten varen, en vooral, hij die nog zoo piepjong is, niet zoo'n zware droeve toon van ontmoetingen aan te slaan! Kereltje! Hoog het hart! En doop uw pen in de inkt van vertrouwen, en snikken en treuren en weenen: 't gebeure! Maar laat dan toch gauw een straaltje door dien nacht schijnen, zij 't dan maar ene bleeke straal van de maan...'

Bijzondere correspondent

Het moge duidelijk zijn dat De Maegt in Jos Hoeck een talentvolle jongen zag. Hij hielp hem dan ook buiten het Vluchtoord te publiceren, nadat *Ons Leven* vanwege bezuinigingen na een jaar ophield te bestaan.

Op 23 juni 1916 kwam Jos Hoeck voor het eerst aan het woord in *Vrij België*. Hij schreef een verslag van de herdenking van de eenjarige activiteit van de de Engelse liefdadigheidsorganisatie *Society of Friends* in het Vluchtoord Ede. Op de dag dat Kolonel Mingels gedwongen afscheid nam van het Vluchtoord Ede, verscheen een stuk van zijn hand in *Vrij België*.

In de onverkwikkelijke discussie over wat de opvang van de Belgische vluchtelingen in Ede mocht kosten, sneuvelde de leider van het kamp, regeringscommissaris Mingels, zelf als eerste. Hij kreeg zijn ontslag per 1 december 1916, waarna het kamp werd ontmanteld en de vluchtelingen werden verspreid. Samen met Oskar Proeve schreef Jos Hoeck namens de bewoners van het Vluchtoord een afscheidswoord aan Kolonel Mingels, gedateerd getekend op 17 november 1916. Uit dit stuk blijkt ondubbelzinnig de waardering voor de ontslagen kampleider.

'Aan Kolonel J.H.I. Mingels, Regeeringscommissaris v\h. Vluchtoord Ede, - bij

zijn vertrek op 1 December 1916.

Heer Kolonel!

De omstandigheden gebieden ons weer onzen plicht als eerlijk en onbevooroordeelde menschen, te vervullen, om uiting aan des volks gevoelens en de onze te geven. Thans geldt het u, bij uw vertrek. Lang hebben wij het voelen aankomen, het groote gevaar dat ons, vluchtelingen, uwe kinderen onvermijdelijk moet treffen. Het droevige gaat gebeuren. Ge wordt uit ons midden gerukt, na een tweejarig innig samenzijn. Wat raakt ons, uw kinderen, de gebeurtenissen die tot die droeve ontknooping geleid hebben, wanneer wij slechts kunnen zegenen uw samenleven met ons, beweenen uw verdwijnen? De stemming der bevolking is daardoor zoo bedrukt, wij gevoelen ons meer dan anderen waarlijk bedroefd om uw vertrek, om zoovele gegronde redenen. Uw goedige, zachte persoonlijkheid is zoo diep in aller harten geprent. En de gedachte, dat gij ons verlaten moet, is daarom des te meer pijnlijker, omdat gij niet verdient verwijderd te worden. 't Was zoo'n reuzentaak, die gij op u hebt genomen. De geestelijke en lichamelijke verzorging, der geslagen bannelingen, hun leven, hun denken en streven te begrijpen, mede te voelen, mede te leven, is voor een vreemde zoo uiterst moeilijk. Uw roem is, dat gij de taak naar vermogen hebt volbracht. Uw eenvoudige, groote goedheid heeft u de harten van allen doen winnen. Dat is geen banale lofuiting, 't is de zuivere waarheid. Zoovele gebeurtenissen hebben zich voorgedaan in onze houten stad. Zij is een kleine wereld, afgezonderd als 't ware van hare groote Moeder de Wereld, leidend een eenzelvig en toch onpersoonlijk leven, haar leven ontleenend aan het leven harer Moeder met al de goede en slechte bestanddelen.

Gevoelens zijn steeds verdeeld geweest, waar het anderen gold, één en eenig waren ze steeds wen het uw persoon betrof. Gansch de bevolking eert en bemint u. Dat is u meermalen op ondubbelzinnige wijze gebleken. Hoe benijden wij, zonder te benijden, de liefde van duizenden jegens u. En 't, volk is steeds onveranderd gebleven in zijn liefde jegens u. Dit moet uw kracht wezen in de beproeving die u thans treft dit moet uw hoogste loon wezen. Hoe moet het u zijn de vele blijken van liefde des volks ook nu ontvangen te hebben. "Bleef onze Kolonel maar hier", hooren wij zoo dikwijls uit den mond uwer kinderen. Och, het is zoo eenvoudig gezegd en zoo oprecht, vurig gemeend. Ook wij wenschen zoo vurig uw behoud, omdat wij U kennen, Uw innerlijke gevoelens meer naar waarde kunnen schatten.

Droevig klinkt het vaarwel van vier duizend kinderen, die zich altoos met gerustheid op U verlaten hadden en niet weten wat hen nu wacht. Innig is ons hartelijk vaarwel, omdat wij u meer dan anderen eeren en hoogschatten, omdat wij zoo goed voelen Uwe goedheid, Uw groote goedheid. Als U van ons gescheiden zult zijn denk dan altijd aan ons, Uwe kinderen, denk aan het vluchtoordleven, denk aan al zijn groote klein-gebeurtenissen, denk vooral aan de onvergankelijke

liefde des volks voor U. Denk aan alles, Uw geest blijft in onzen geest voortleven en als een heiligen plicht zullen wij het beschouwen U nu en later te blijven eeren en U bij onze andere landgenooten, bij onzen terugkeer in het moederland, te doen kennen, als een edel en goedig man.

Wij hebben hier uit naam der bevolking gesproken, omdat het volk zulks verlangt en vooral omdat wij het ook willen De buitenwereld zal door dit afscheidschrijven Uw edele persoonlijkheid leeren kennen en wij hopen dat ze u zal eerbiedigen zoals Uw kinderen uit 't Vluchtoord dit deden en altijd zullen blijven doen.

In naam der Bevolking van het Vluchtoord Ede:

OSCAR PROEVE

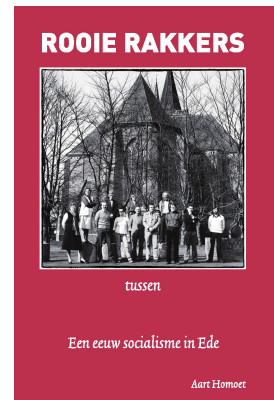
JOS HOECK

17 November 1916'

Rooie rakkers tussen zwarte kousen

Eind oktober presenteerde Aart Homoet zijn boek *Rooie rakkers tussen zwarte kousen*. Een eeuw socialisme in Ede. Het biedt beduidend meer dan de titel aangeeft, zoals duidelijk blijkt uit het 'Vooraf', dat we hier afdrucken.

Vooraf

Dit boek is het gevolg van verwondering. Ede, de plaats waar ik al ruim veertig jaar woon, staat bekend als een uit zijn krachten gegroeide, maar vooral christelijke plattelandsgemeente op de Veluwe. Nog in het voorjaar van 2015 omschrijft het dagblad Trouw de plaats met ruim 110.000 inwoners als “het grootste reformatorische bolwerk van de bijbelgordel”. Dat rechtvaardigt de veronderstelling dat de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) in de afgelopen zeventig jaar een belangrijke rol zal hebben gespeeld in de plaatselijke politiek. En als er al sprake is van socialisten, zal hun rol waarschijnlijk van ondergeschikt belang zijn geweest. Niets is minder waar.

Al decennia lang wordt er na gemeenteraadsverkiezingen, onafhankelijk van de uitslag, van uitgegaan dat het Christelijk Democratisch Appel (CDA) met de Partij van de Arbeid (PvdA) en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) samen op het gemeentehuis weer de dienst gaan uitmaken. Soms mag er, als het zo uitkomt, een vierde partij aanschuiven, maar dat is tot 2010 nooit de SGP.

Sinds de Tweede Wereldoorlog tot op de dag van vandaag hebben de sociaal-

democraten een vaste plek in het College van Burgemeester en Wethouders. De SGP heeft in deze periode, met uitzondering van een korte periode in het begin van de jaren zeventig, geen deel uitgemaakt van de bestuursmacht. Waarom heeft de PvdA altijd en hebben de orthodox-protestantse mannenbroeders nooit in het centrum van de lokale politieke macht gezeten?

Bij het zoeken naar een antwoord op deze vraag wordt duidelijk dat er vrijwel geen schriftelijk materiaal is over de geschiedenis van de PvdA-afdeling in Ede. Vanuit het weinige archiefmateriaal komen wel verrassende gegevens te voorschijn. Zo bestaat er in 1918 in Harskamp, in die tijd een gehucht binnen de gemeente, al een zelfstandige afdeling van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de belangrijkste voorloper van de PvdA. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer zijn de socialisten in de jaren vijftig drie keer achter elkaar de grootste politieke partij in de gemeente Ede.

Vanaf het begin van de jaren zestig is voor het CDA, zijn voorgangers de Christelijk Historische Unie (CHU), Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en Katholieke Volkspartij (KVP) het uitgangspunt dat de drie grote politieke hoofdstromingen, de christendemocratie, het socialisme en het liberalisme, vertegenwoordigd moeten zijn in het lokale bestuur. Mits maar volstrekt duidelijk is dat de christendemocraten de baas zijn. Binnen dit concept is er geen plaats voor de SGP. Ondanks het feit dat deze laatste partij bij de gemeenteraadsverkiezingen regelmatig de tweede partij is, zou een plaats in het College het gewenste evenwicht verstoren. Dit leidt bij de convenantsonderhandelingen jarenlang tot al of niet gespeelde frustraties. De PvdA voelt zich als typische bestuurderspartij veilig in de haar toebedeelde rol en heeft daarin weinig last van interne oppositie. Het bewust kiezen voor 'pluche in plaats van principes' blijft de rode draad voor de partij.

Maar wat heeft de PvdA, met negen wethouders op rij, in de praktijk bereikt? Is de rol van de veel aandacht opeisende en wel aan hun principes vasthoudende GroenLinks/Progressief Ede (GL/PE) niet effectiever? En waarom is het ondanks het steeds terugkerende verlangen tot samenwerking tussen deze linkse partijen toch nooit iets geworden? Welke rol spelen persoonlijke verhoudingen in de lokale politiek en waarom heeft Ede opeens een vrouwelijke socialistische oud-minister als interim-burgemeester? Is Ede wel zo christelijk als het kennelijk bekend staat?

Laat U niet in de luren leggen!

Moet in de komende vijf jaar het onbenul de lakens uitdelen in onze **groeiende en bloeiende gemeente?**

Verwacht u van uw vertegenwoordigers in Ede's nieuwe Raad **DADEN** in plaats van holle woorden en goedkope leuzen? Bouwt u mee aan de toekomst of laat het u koud, dat wij in een reactionaire put versmilt raken...?

Of moet de ram erop, juist nu het gemeentebestuur nieuwe perspectieven heeft geopend?

Indien u zich realiseert, dat het op **WOENSDAG 1 JUNI** ook gaat om **VOORUITGANG** tegen **REACTIE** dan stemt u als één man op

ARIE ROSEBOOM

Hij heeft zijn sporen verdiend!

Als wethouder van Sociale Zaken en Volksgezondheid.
Als vurig promotor van de Stichting Arbeidszorg.
Als beheerder van de meest dankbare portefeuille: de huisvesting.
Als werker van het eerste uur op velelei terrein!

Zó typeerde een politieke tegenstander Arie Roseboom:

Hij beheerst de zaken, die hem toevertrouwd zijn, volkomen.
Hij weet zijn voorstellen met grote welsprekendheid te verdedigen.
Het (jeugdige) vuur, dat zijn vroeger optreden kenmerkte, is niet geblust!

Vooruitstrevende, onvermoeide werkers
zijn in de Raad van groeiend Ede op hun plaats.

**Kiezers, treft de roos:
maakt woensdag 1 juni het goede hokje
ROOD!**

Stemt ARIE ROSEBOOM
nr. 1 van Lijst 2: P. v. d. A.

Om deze vragen te beantwoorden heb ik de afgelopen jaren met 64 betrokkenen, uit alle politieke richtingen, vraaggesprekken gevoerd. De medewerking van de soms behoorlijk op leeftijd zijnde gesprekspartners was hartverwarmend. Daarnaast heb ik onderzoek gedaan in het gemeentearchief, in het bijzonder naar de notulen van de gemeenteraad en talloze jaargangen van lokale kranten doorgewerkt. Voor zover aanwezig zijn onder andere de archieven van de lokale PvdA, PPR, GL/PE en SP geraadpleegd en heb ik dankbaar geput uit een aantal privécollecties, vaak al jarenlang opgeborgen in oude schoendozen op zolder.

De duiding ‘zwarte kousen’ brengt het risico met zich mee dat sommige lezers wellicht bevestigd worden in hun vooroordeel over bevindelijk gereformeerden. Ouderwets, conservatief, theocratisch en daardoor niet bereid tot samenwerking zijn dan vaak genoemde kenmerken. Deze vooroordelen zijn vaak onterecht. Mijn ervaringen met de vertegenwoordigers van de SGP zijn uitsluitend positief. Ik gebruik in de titel het begrip ‘zwarte kousen’ om een in Ede belangrijk deel van de bevolking te benoemen, één op de zes inwoners stemt jarenlang trouw op de SGP. Overigens valt het met die ‘rooie rakkers’ in de praktijk ook wel mee. Diegenen die van mening zijn dat de sociaaldemocraten Nederland in een soort communistische heilstaat willen veranderen met Stalin als afschrikwekkend voorbeeld, een vooroordeel dat structureel gevoed wordt door een rechts-populistisch dagblad, hebben ook een vertekend beeld van de werkelijkheid. Hopelijk zal na het lezen van dit boek een aantal van deze vooroordelen gerelativeerd worden.

Dit boek streeft niet naar volledigheid. De vakbonden komen er bekaaid af en om hun geschiedenis op te schrijven zal er op korte termijn veel onderzoek moeten worden gedaan. Ook komen personen die om welke reden dan ook het socialisme teleurgesteld de rug hebben toegekeerd weinig aan het woord. Meer aandacht voor de lokale politieke geschiedenis zou dan ook terecht zijn.

Aart Homoets Rooie rakkers tussen zwarte kousen is in eigen beheer uitgegeven. De prijs bedraagt, inclusief verzendkosten, € 24,50. Als u dat bedrag, onder vermelding van naam, adres en telefoonnummer, overmaakt op IBAN NL49INGB0001660360 t.n.v. A. Homoet, wordt het boek binnen tien werkdagen opgestuurd. In Ede en Bennekom komt de auteur het voor € 19,95 persoonlijk bezorgen.

Een Edese fietsenfabriek?

Jan Kijlstra

Gerard van Bruggen is auteur van meerdere boeken, waaronder een boek over oude Veluwe industrieën, getiteld "Aan water nooit gebrek", uitgegeven door de BDU (ISBN 978 90 8788 1986).

Bij de presentatie van dit boek kwam ik naast André Hartgers te zitten. André is de zoon van de bekende postbode, en de kleinzoon van de zo mogelijk nog bekendere Edese fotograaf.

Die postbode was ook een kenner van het oude Ede, en kon fraaie verhalen vertellen bij de foto's van zijn vader. André heeft de collectie foto's van grootvader/vader zorgvuldig beheerd, en niet lang geleden overgedragen aan het Edese Gemeentearchief, waar ze opgenomen zijn in de Beeldbank.

Voordat de presentatie begon spraken wij, zoals dat gaat, al even over het onderwerp van het boek. André vertelde dat er vroeger in Ede ook een fietsenfabriek(je) was, met de naam 'Durabo'. De letters 'bo' zouden staan voor 'Bosch', een fietsenhandelaar in de Grotestraat.

De naam en de rijwielwinkel van Bosch kende ik wel. In de Beeldbank zit bovenstaande foto GA 27644. Een foto van Hartgers (sic!), uit 1964. En het bij-schrift zegt: *Grotestraat te Ede. Geheel rechts is nog iets van de sigarenzaak van*

de dames Versteeg te zien. Deze zaak werd in 1981 opgeheven en daarna kwam hier de rijwielzaak van Halfords B.V. Naast de winkel van Versteeg is de ijzerwinkel van Van Zoelen, dan de rijwielwinkel van J.H. Bosch. Bij de klok is de horlogewinkel van W. Diepeveen. Daar weer naast de lunchroom/ijssalon van Jan Moll, later Vonk's cafetaria. Vervolgens de kapsalon van Wolfs-Rijsemus en de winkels van Jamin en Bata. Links de schoenenzaak van H.J. Dikkers, de firma Jac Poel (herenmode – J.K.), kruidenier H. Thijssen en de automatiek van van Deutekom.'

André vertelde ook dat zijn vader en zijn collega's allemaal op Durabo-fietsen reden. Want dat waren sterke fietsen, en dat was wel nodig ook, want een 'dienst-fiets' van een postbode had veel te verduren. Ik vond het een mooi verhaal, maar had mijn twijfels bij die fietsenfabriek. Want die was, althans bij mij, volkomen onbekend.

Enfin, na afloop van de presentatie natuurlijk een exemplaar van het boek gekocht. En bij het lezen, wat schetst mijn verbazing, zie ik op pagina 91: *'Verder zijn er nog fietsfabriekjes in Ede...'*

Dat maakt het extra spannend. Zou er een fietsenfabriek in Ede hebben bestaan waar ik nog nooit van gehoord had? Tijd om op onderzoek uit te gaan. In eerste instantie dus maar eens navragen bij Gerard van Bruggen. Hij liet mij weten dat hij er verder ook niets over wist, hij had de informatie ergens uit een artikel gehaald. Maar die bron, het artikel, kon hij mij niet noemen. Zou hij, zo schreef hij, er meer over te weten zijn gekomen, dan had hij in zijn boek zeker meer over dat Edese fietsenfabriekje geschreven.

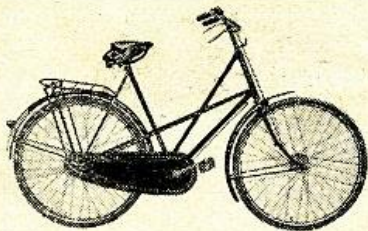
In een adresboek uit 1936 vond ik wel een koppeling tussen de namen *Bosch* en *Durabo* (zie bijgaande afbeelding). Maar niets over een fietsenfabriek.

Bosch, H. J., Fabr. arbeider, Schaapsweg 37. Bosch, H. G., Kantoorbediende, Acacialaan 1. Bosch, J. B., Fabr. arbeider, Schaapsweg 37. BOSCH, J. H., Rijwielhandel, Grootestraat 112, Telefoon 212. Agent „Durabo“-Rijwielen — Reparatie-inrichting. Bosch, W. J., Loodgieter, Schaapsweg 95. Bosma, J. G., Sergeant, van Irhovenlaan 12.

Bron: adresboek ede 1936 (gem. arch. Ede)

Gelukkig kon het Internet uitkomst bieden. Want de naam Durabo leverde in Google meerdere treffers op. En het bleek een fietsenfabriek uit Woudenberg te zijn geweest. Die inderdaad *zware* fietsen bouwde, en ook transportfietsen en bakfietsen.

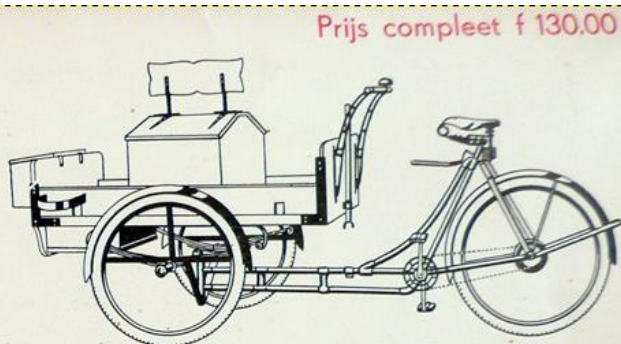
Het lijkt er dus op dat de postbode inderdaad op een Durabo-fiets zijn werk deed, en dat deze geleverd was door de fietsenhandelaar Bosch. Maar die fiets was niet in Ede gebouwd, maar in Woudenberg.

DURABO MODEL L.S.

Dames- en Heerenrijwiel, tegelijk, alsook voor bejaarde wielrijders en Geestelijken, Bijzonder stabiel frame. Uit-rst lichte gang. Lage prijs. In verschillende uitvoeringen.

www.rijwiel.net/durabo2n.htm

Prijs compleet f 130.00

.CARRIER VOOR MELKBEDRIJF. Met flesschenkist, matenbak en lade voor boter. Met groote trommelrem.

Bron: http://tradesmansbike.files.wordpress.com/2009/09/durabo_1940c-copy.jpg

Durabo heeft tot in de jaren 80 van de vorige eeuw bestaan.

Maar: in het boek wordt ook gerefereerd aan de website van de Historische Rijwielvereniging *De oude fiets*. Terecht merkt de auteur daar bij op dat niet alle genoemde merknamen ook daadwerkelijk bij een fietsenfabriek hoorden. Zo waren er smeden, die losse onderdelen kochten en daar fietsen mee bouwden. Zo zijn sommige rijwiel fabrieken ontstaan.

Hoewel niet expliciet genoemd, het was (en is) gebruikelijk om artikelen in te kopen en die onder eigen merknaam te verkopen.

In de lijst op genoemde website (<http://oudefiets.nl/>) vinden wij de merknaam *Dynamo*:

Dynamo	Dynamo, wettig gedeponeed	Van d. Weerd, G.	Ede	1930-01-15	
--------	---------------------------	------------------	-----	------------	--

De registratie heeft plaatsgevonden op 15 januari 1930, door G. van de Weerd uit Ede. Via een adresboek van Ede uit 1928 (GA Ede) is deze van de Weerd te traceren, hij woonde op de Verlengde Maanderweg, en zijn beroep was rijwielhersteller.

96	Weerd	A. va. de.	landbouwer.
96	Weerd	G. van de.	rijwielhersteller.

Met behulp van de huisnummer-vernummeringslijsten van Hartgers (GA Ede), en een adresboek van Ede uit 1951 (GA Ede) blijkt op hetzelfde adres, toen met huisnummer 108, de fietsenwinkel van Bruggeman te zitten:

STAP OOK OP EEN BROMFIETS VAN **B. J. BRUGGEMAN**
 Dit is ook Uw adres voor rijwielen en reparatie
 Verl. Maanderweg 108
 Telefoon 88 70

Die winkel zit er nog steeds, maar heet nu *Tweewielercentrum Ede*. (Het plaatje is uit Google Earth).

Tot een echte fietsenfabriek is het zo te zien in Ede nooit gekomen, het lijkt er veeleer op dat Van de Weerd zelf fietsen in

elkaar zette uit elders gekochte onderdelen, die hij dan onder de wettig gedeponeerde handelsnaam *Dynamo* verkocht. Maar hij kan ook merkloze rijwielen van een fabriek hebben betrokken, en daar zijn eigen naamplaatje *Dynamo* op hebben gemonteerd.

En mogelijk is het bij de deponering van de handelsnaam gebleven, en zijn er nooit fietsen van het merk *Dynamo* gemaakt. Want over oude fietsen en fietsmerken is op het internet heel veel informatie te vinden. Het onderwerp houdt kennelijk veel mensen bezig. In een 'fietsland' als het onze is dat natuurlijk niet zo vreemd. Maar ondanks de veelheid aan informatie is over een fietsmerk *Dynamo* niets te vinden.

Een fietsfabriek in Ede is er uit de bronnen in het gemeentearchief en het Internet dan ook niet boven water gekomen.

<http://www.vogelvrijfiets.nl/nieuws/201301/fietscultuur/handen-af-van-de-jumbo-pomp>

Wel was er, aan de Verlengde Blokkenweg, een fietspompenfabriek: *Jumbo*. Die fabriek is allang gesloten, in het pand zit nu een sportschool. De fietspompen worden nog steeds gemaakt, bij de *Presikhaaf Bedrijven*, een sociale werkvoorziening in Arnhem.

Daar komen ook de doosjes met plakspullen van *Simpson* vandaan, en ook de fietsendragers van *Twinny Load*.

Jumbo is overigens ooit gestart in Woudenberg, om na de Tweede Wereldoorlog naar Ede te komen. De gemeente Ede wilde meer werkgelegenheid creëren, en maakte de vestiging van nieuwe bedrijven mogelijk middels het tot industrieterrein

bestemmen van daarvoor geschikte terreinen. Waaronder de Reehorsterweg en de Verlengde Blokkenweg.

Overigens is het maar een raar woord, 'fietspomp'. Want een fiets kùn je immers helemaal niet oppompen. En van een 'autopomp' heeft ook nog nooit iemand gehoord.

'Pak maar een doos! (7)

Gerard van Bruggen

Evenals enkele maanden geleden bevat de archiefdoos die voor me staat, alleen maar financiële gegevens. De stukken maken deel uit van het *Archief van de ambtsjonkers en hun opvolgers als bestuurders van het ambt Ede*. Een spannend verhaal zit er dus niet in deze doos, maar nadere bestudering van de stukken levert interessante informatie. Het geheel van de doos (acht omslagen/inventarisnummers) is nogal divers:

- Bijlagen bij de rekeningen van Henricus Prins in de functie van ontvanger van het ambt Ede¹.
- Nota's van herbergiers wegens verteringen tijdens de landsgerichten.
- Register van ontvangsten en uitgaven opgesteld door ontvanger Theodorus Prins.

Wat in deze opsomming opvalt, zijn de twee namen *Prins*: Henricus en Theodorus. Er zijn meer publicaties over deze Bennekomse familie, die meerdere bestuurders voor Ede en Bennekom voortbracht. De hier genoemde Henricus en Theodorus zijn vader en zoon. De doos bestrijkt dus een lange periode. Het lijkt er inderdaad op dat de inhoud wat ongeordend is: de enige samenhang is dat het om financiële stukken gaat.

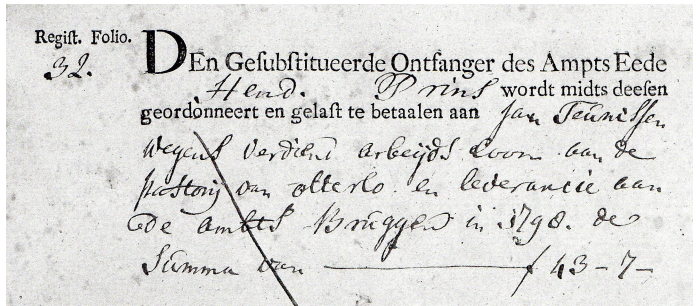
Henricus Prins komt als koster en onderwijzer in 1742 vanuit Deventer naar Bennekom om eerst tijdelijk en na een jaar vast benoemd te worden in de vacature van de geschorste Wouter Aris van Leeuwen. Hij doet zijn werk nauwgezet en al spoedig wordt hij kerkmeester van Bennekom en moet hij de kerkelijke financiën beheren. Hij weet veel achterstallige betalingen binnen te halen en als de Ambtsjonkers in 1761 de rekening over de jaren 1755-1757 bespreken, zijn zij zo tevreden dat hij een beloning van 10 Caroli guldens² krijgt. Deze 'gratificatie' moet het Ambt echter betalen, omdat de kerkkas dit niet toelaat. Van scheiding van

¹ Bestuurlijke eenheid (vergelijkbaar met een gemeente) of rechtseenheid.

² De Carolus gulden is genoemd naar Karel V, die deze in 1521 in zijn grote rijk invoerde – de munt heeft een waarde van 20 stuivers.

kerk en staat is nog geen sprake! Deze goede indruk op de Ambtsjonkers is waarschijnlijk de reden dat zij er enkele jaren later toe overgaan Henricus te benoemen tot Ambtsontvanger. Ook deze functie vervult hij tot volle tevredenheid, zodat in 1772 het tekort tot een overschot van f 7.500 is om-

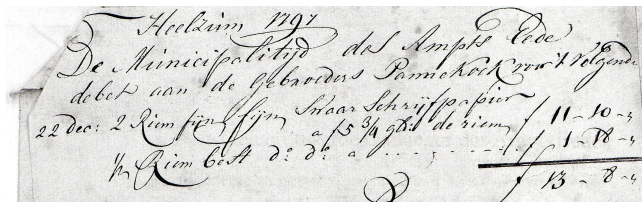

Opdracht aan Henricus Prins om Jan Teunissen (timmerman te Otterlo) te betalen voor werkzaamheden aan de pastorie en de ambtsbruggen in 1798

gebogen. Tot zijn dood in 1799 blijft Henricus Prins deze functie vervullen, ook als in 1795 de bakens verzet worden: de Franse tijd.

De doos voor me bevat met name uit deze ‘Franse’ jaren veel documenten, zoals de hier afgebeelde betalingsopdracht aan mijn vrouws voorvader Jan Teunissen. Veel soortgelijke betalingsopdrachten (meestal getekend door een ambtsbestuurder als H. Mulder) gaan door mijn handen. Prins krijgt opdracht onder andere te betalen aan:

- G. Schuijl uit Wageningen voor de levering van rode en blauwe pannen en kalk voor de kerk in Lunteren (f 12-10)³;
- Barend ten Berkel voor drie jaar tractement als raadslid - ‘municipaal des Ambts Ede’ (f 150);
- Sander Folmer ‘wegens geleverd laken en kleagie voor de ambtsdienaars en

hagel en kruijt in 1796 en 1797’ (f 138-0-12);
de ‘ambtenaren’ kregen dus een uniform aangemeten van donkerblauw en/of zwart laken en blauwe en zwarte

saaij met hoornen knopen;

- de gebroeders Pannekoek uit Heelsum voor geleverd papier (f 13-8);
- Jan Blom (Bloem) voor diverse activiteiten zoals het ophalen van ‘briefjes van de agste penning’ en het nummeren van de huizen onder Ede, Lunteren en Otterlo; het eerste kostte dertien dagen en het nummeren van de huizen vergt 11 dagen tijd (f 1 per dag, totaal f 24).

Veel van de betalingsopdrachten hebben betrekking op het verstrekken van vacatiegelden voor het bijwonen van vergaderingen van het provinciaal bestuur te

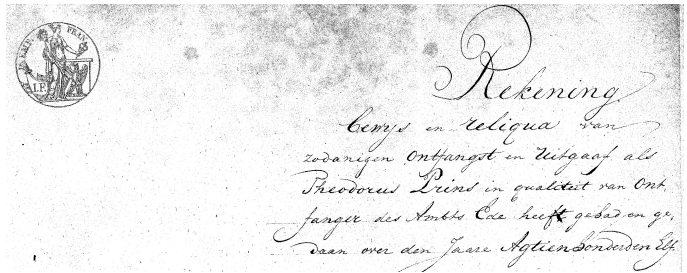
³ Bedragen werden tot begin 19e eeuw weergegeven met guldens-stuivers-penningen; een gulden is 20 stuivers en een stuiver is 16 penningen. f 12-10 is dus f 12,50 / f 138-0-12 is f 138,03 / f 13-8 is f 13,40.

Arnhem of de landdag te Nijmegen. In september 1797 betaalt Henricus Prins aan de tien leden van de Municipale Raad van Ede (en tien vervangers) een totaal van f 200 ‘wegens rijtuig en verschotten naar Elst tot ’t kiezen van een repraesentant voor de Nation. Conventie in aug~ 1797’; de nationale politiek is in Ede voelbaar! Tot deze kiesmannen behoort ook *Theodorus Prins* (1750-1829), de zoon van Henricus. Regelmatig komen beide namen voor op documenten in deze doos.

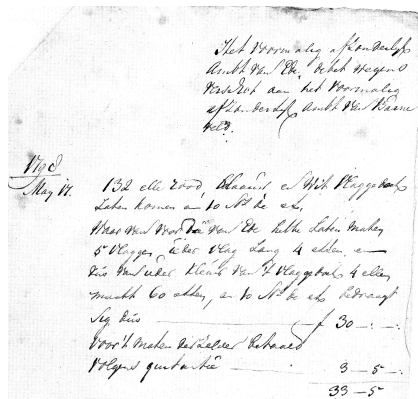
Theodorus volgt in 1771 zijn vader op als koster/schoolmeester en bekleedt diverse functies. Zo is hij lid van de Municipale raad, lid van de Provinciale Raad, adjunct-maire en uiteindelijk burgemeester van Bennekom in de periode 1813-1818 waarin Bennekom een zelfstandige gemeente was.

In zijn proefschrift *Het belang der gemeente zeer ter harte* noemt Kamerbeek Th. Prins ‘een opmerkelijk actief en succesvol plaatselijk politicus’. Ook

de aanduiding ‘politieke stamvader’ is van Kamerbeek: niet zo verwonderlijk als je bedenkt dat zowel zijn zoon als kleinzoon het brengen tot burgemeester van Ede. Als in 1799 Henricus Prins overlijdt, wordt hij ook als gemeenteontvanger opgevolgd door zoon Theodorus. Mijn doos bevat uit zijn periode alleen de rekeningen over 1810 en 1811. De rekening over 1811 besluit Prins met de woorden:

‘Aldus deze laatste conclusive Rekening van den gewezen ontvanger der gemeentekomsten van het Canton van Ede, Theodorus Prins, afgehoord, goedgekeurd en gesloten.’ Het woord laatste in dit citaat duidt op de splitsing van Ede in vier zelfstandige ‘maires’. Achter al deze stukken in mijn doos gaat dus een hele politieke ontwikkeling schuil, een ontwikkeling waarover in de literatuur over Ede uitvoerig is geschreven. Een rekening die nog in 1798 door Henricus Prins is betaald, heeft het merkwaardige opschrift: ‘Het voormalig afzonderlijk Ambt van

Ede, debet wegens verschot aan het voormalig afzonderlijk ambt van Barneveld’ een bedrag van 33 gulden en 5 stuivers. De rekening betreft een levering van vlagendoek: ‘132 elle rood, blaauw en wit’. De nota vertelt dat er ‘voor die van Ede’ van deze stof vijf vlaggen zijn gemaakt. Waar zouden deze gewapperd hebben?

Resten de rekeningen van herbergiers. De oudste dateert van 1698 en brengt de kosten van het verblijf van de Heer van Lawijck en zijn knecht van 3 t/m 7 mei in rekening (zie afbeelding). Helaas is niet te zien wie de rekening heeft opgesteld,

Mijn heer van Landgericht in Beverwijk	
Op tijt 3 tot op 30 april 1798	
Den 3 Maart 1798	
Mijn heer van maaltijde	f 1 - -
voor wijn met . . .	f 2 - -
den avond 18	f 12 - -
Mijn heer van maaltijde den avond 18	f 1 - -
den 19	f 10 - -
Mijn heer van maaltijde den avond 19	f 2 - 10 -
den 20	f 1 - 2 -
Mijn heer van maaltijde den avond 20	f 1 - 10 -
den 21	f 15 - -
Mijn heer van maaltijde den avond 21	f 3 - 2 -
den 22	f 1 - 4 -
Mijn heer van maaltijde den avond 22	f 1 - 4 -
den 23	f 2 - 3 -
Mijn heer van maaltijde den avond 23	f 1 - 16 -
den 24	f 3 - 0 -
Mijn heer van maaltijde den avond 24	f 3 - 4 -
den 25	f 15 - -
Mijn heer van maaltijde den avond 25	f 15 - -
den 26	f 3 - 6 -
Mijn heer van maaltijde den avond 26	f 1 - 4 -
den 27	f 1 - 0 -
Mijn heer van maaltijde den avond 27	f 1 - 6 -
totaal f 33 - 4	

maar Steven van der Hart van de Posthoorn lijkt voor de hand te liggen. Iedere dag wordt tweemaal aan Van Lawijck een maaltijd geserveerd met 'wijn en mol'. Na uitgebreid zoeken in woordenboeken voor oud-Nederlands blijkt het laatste een biersoort te zijn. Ook de knecht krijgt maaltijden opgediend (en soms een ontbijt), maar deze krijgt alleen 'mol' te drinken. Opvallend is dat op 5 en 7 mei een extra gast wordt opgevoerd: Hendrick Dercksen gebruikt ook een maaltijd met mol.

Dergelijke rekeningen komen veel voor. Bestuurders als schout Otters, de heer Toewater (scriba van het

Landgericht), de heer Luttiken (naamgever van het Luttikenerf), de heer Van Rosendael, de Heer van Nergena en anderen laten zich graag uitgebreid verzorgen, als zij voor hun werk nachten van huis zijn. Soms wordt de vertering gemeld, zoals hiervoor aangegeven, maar soms ook blijft het bij de vermelding 'vertert' en dan een bedrag. Van declareren (eerst dus zelf betalen) maakt men in deze gevallen geen gebruik, maar men laat alles op rekening van het Ambt noteren. Of dit ooit tot 'bonnetjesaffaires' heeft geleid, vermeldt de geschiedenis niet. Opvallend is de grote hoeveelheid drank op de rekeningen. Op een nota uit 1709 vind ik een bedrag voor een ontbijt en een maaltijd voor twee knechten van f 1-6, terwijl daaronder voor deze mannen aan drank een bedrag van f 1-8 wordt genoteerd.

Op order van t Gemeente bestuier
te Geleverd door D. Bruijer
5798 Den 18 Mei 3 tot
en 2 halfwater best bier p 24 - - -

Tussen alle rekeningen vallen drie uittreksels uit de ambtsresoluties op. Alle hebben uiteraard betrekking op een financiële zaak. Zo is er in februari 1799 een verzoek van de secretaris van het gemeentebestuur J.F. Ammon (zoon van de in de Oude Kerk begraven Evert Jan Ammon) of het 'deese vergaderinge goedgunstig mogte behagen aan hem een jaarlijx douceur uijt dese ambtskassa toe te leggen, wegens Desselfs veelvuldige occupatiën, zoo wegens het schrijven van brieven als het in order brengen van andere saaken en het depecheren derselve'. Het verzoek

heeft succes want aan Ammon mag ‘voor dese keer’ f 52-10 worden uitbetaald. Sympathieker is het uittreksel (eveneens van februari 1799) waarin besloten wordt aan de inwoners van Otterlo f 40 ter hand te stellen, omdat zij eigener beweging al geld ingezameld hebben voor ‘het vervaardigen van een uurwerk in den Toorn aldaar’.

Eveneens een sympathiek gebaar vermeldt het derde uittreksel uit de ambtsresoluties van twee maanden later, als wordt besloten geld aan de bewoners van het ambt te doen toekomen. Na de geleden schade van de bezetting van 1795 heeft het Ambt een vergoeding van f 2445,- ontvangen en het besluit wordt genomen om de rente hiervan jaarlijks te doen toekomen aan ‘de Ingesetenen deses Ambts wegens gepraesteerde handdiensten, geledene schaden of andersints door de Domeijnen der voormalige Provincie Gelderland, ter gelegendheid van het aanzijn der vreemde troupes in 1795’. Van dit besluit zal Henricus Prins in kennis worden gesteld om uitvoering hieraan te geven. En hiermee zijn we terug bij de ontvanger wiens naam veelvuldig in deze doos voorkomt.

Kernhem van buiten naar binnen – deel 2

Jaap Arnold

In deel 1 (De Zandloper 2014-4) is verteld hoe in 1645 *Philips Willemsen*, rentmeester van Kernhem, aan de eigenaresse van Kernhem, *Margaretha van Arnhem*, en haar echtgenoot *Zeger van Rechteren*, heer van Almelo, verantwoording aflegde voor zijn beheer sinds 1632 (toen de laatste vaste bewoner van het kasteel overleed). Hij overlegde een uitgebreide inventarislijst, waarop ook staat vermeld wat hij in de loop der jaren had verkocht (met toestemming).

In 1661 overleed *Agnes van Renesse*, de erfgename van Margaretha van Arnhem, en in 1665 haar echtgenoot. In verband met de verdeling van de nalatenschap werd door onder anderen haar dochter, *Agnes van Wassenaer*, een uitgebreide inventaris opgesteld van het hele Wassenaer-bezit, waaronder Kernhem.

De twee inventarissen samen maken het mogelijk een kijkje te nemen in dit sinds lang verdwenen kasteel.

De verdediging

Kasteel Kernhem lag in de 17e eeuw eenzaam in het Veluwe land, en daar was het niet altijd veilig. Een legerenheid kon men niet buiten de deur houden; dan hielp alleen de vlucht of misschien de bijbel, maar er waren voldoende wapens aanwezig om andersoortig gespuis af te schrikken. Zeven rapieren, zes vuurroeren, zes pistolen met drie holsters, een *oostijniaanschen houwdegen* (vermoedelijk een kromzwaard of klewang) en een *swarte kruijthoorn* maakten deel uit van de

bewapening, die in 1645 niet door mevrouw, maar door de heer Van Almelo mee naar Twente werd genomen.

In 1666 was de bewapening minimaal: vier hellebaarden in de gang, en op de kamer van de juffrouw Van Obdam (dochter van Agnes van Renesse en opstelster van de inventaris van 1665) een vuurroer en een hartsvanger.

Een koffer vol linnengoed

Het linnengoed, sieraden, zilverwerk, keukengerei, kasten, kisten en coffers zijn onmiskenbaar het terrein van mevrouw Van Almelo, voorheen ‘die joffrouw tot kernhem’ en daarvoor ‘het kijnt’.

In een koffer zat een grote hoeveelheid tafellinnen: 98 servetten waarvan drie dozijn van damast, veertien tafellakens en twee damasten tresoors met franjes. In dezelfde koffer ook nog spreien, kussenvertrekken met versieringen, zes *nachtboketen*, elf schorteldeoeken met verschillende soorten kant, zeven broeken met kant, twaalf neusdoeken met kant, 23 huiven met kant enzovoort, enzovoort. Het moet al met al een indrukwekkende koffer geweest zijn. Mevrouw nam in 1645 alles mee naar Almelo. En toen was het huis leeg.

Maar de nieuwe eigenaren brachten blijkens de inventaris van 1666 weer een flinke linnenvoorraad terug in het kasteel. Daaruit blijkt wel dat ze er op z'n minst regelmatig kwamen. Er zijn weer meer dan honderd servetten, merendeels damast, en circa twintig tafellakens. Daarnaast worden 23 fijne slopen, tien grauwe en vier kleine slopen vermeld, naast veertien tweebaans lakens. Ook aan de knechten werd gedacht: voor hen waren er dertig slaepplaackens beschikbaar.

Even zitten en ander houtwerk

En als je goed gekleed bent, moet je ook ergens kunnen zitten om te eten, te praten te lezen, te schrijven of te handwerken, spinnen en verstellen. Stoelen genoeg: vier zwarte spaanse mans- en vier spaanse vrouwenstoelen. zes mansstoelen met *root leer*, zestien stoelen zo goed of slecht als ze zijn, acht witte houten stoelen, vijf groene stoelen, acht witte banken en twee kinderstoelen. Ander houtwerk dat de revue passeert: een bakermat van teen, een houten scherm met groen laken, een houten zoutvat, kleermanden een botermand en twee spinnewielen.

Er is zelfs aandacht voor het geconserveerde voedsel, want onze zeer precieze rentmeester vermeldt 16 *fijn speck* waarvan er twee door joffrouw Margarietha van Arnhem mee naar Amersfoort zijn genomen (en zij moet er nog voor betalen), 24 stukken rookvlees en 5 halve *verkenshoofden*. Die laatste waren al verkocht (voor alles is een markt).

Voor het wat nettere werk waren er vier kantoortafels. Verder zijn er drie tafels die men op schragen legt. Helaas worden er hier geen tafels aan de keuken gekoppeld, zodat het niet mogelijk is daarvan een betrouwbare reconstructie te maken. Ook de plaats van de tafels en de stoelen wordt bijna nooit vermeld. Naast de tafels zijn er nog zes kisten *daer brieven tin en anders in is*. Op de ‘olde kamer’ staat nog een grote kist. Verder waren er nog zes kleine kistjes en een servettenpers. Ook coffers

Detail van schilderij van N. Ouwater (*knechten of lakeien, met op de achtergrond een karos*)

ontbraken niet: drie grote, twee iets kleinere, drie oude kleine en twee kleine platte vierkante koffertjes. Dan wordt de rondgang langzaam aan wat minder systematisch. Want na de koffers komen de oude bedsteden in de *maeghdenkamer*, de knechtenkamer, het bouwhuiskamertje en de schuurkamer aan de beurt, waarna we terugkeren naar de keuken bij een zitkist, waarbij de voerkist in de gang voor de tweede keer gepasseerd wordt. Dan hebben we nog niet alle kisten gehad, want er volgen nog een

platte witte koetskist, een oude wagenkist, een koffer tot achter op die karos te setten, en als klapstuk een karos met daarbij touwen voor vier paarden (deze spullen zijn reeds eerder verkocht).

Hierna serveert Willemsen nog een kleine verrassing, want na de karos vermeldt hij een *witte tafel voor de meghden en knechs* in de keuken, zodat we toch iets weten over dit essentiële deel van het huis.

Uit de inventaris van 1666 blijkt dat het huis opnieuw met meubilair is ingericht. De zaal komt er bekaaid af met een oude stoel, twee tafels, een oud uurwerk of *oorloge*, een kapstok en een pistoolkast. Verder hing hij vol met netten. Het salet ziet er veel aantrekkelijker uit met groen-wit gestreept behangsel, een notenhouten tafel, een tafel met een lederen kleed, een schenktafel met een kleed, een witte bank, twaalf stoelen van *root pruijsleer* en negen *swarte spaense stoelen*. Mevrouws kamer is behangen met een blauw-wit gestreept behang. Het is het enige vertrek waar gordijnen voor de *glasen* worden vermeld. Pas tegen het eind van de 17e eeuw worden gordijnen voor de ramen wat gebruikelijker. Vóór die tijd werden gordijnen bijna altijd gebruikt rondom het bed. Het ledikant is omhangen met stof in dezelfde kleurstelling als het muurbehang en verder uitgerust met matras, peluw, witte en blauwe dekens en twee hoofdkussen. Mevrouws kamer is ruim voorzien van meubilair: een tafel met kleed, zeven stoelen met blauw-witte strepen, een grote kist, een eiken kast, een swart leren schribaen (kleine schrijftafel), twee zwarte tafelbellen en een stokje met zilver beslagen van zijne excellentie. De bijbel en boeken in Mevrouw's kamer zijn al eerder aan de orde gekomen.

Het keukengerei

Als het ware gezeten op de zitkist aan de tafel van het personeel toont de rentmeester ons in zijn lijst een bonte stoet van keukengerei. Een *blauwden fluitgen* (blauwgekleurd fluitglas) met een *tinnen lit* (deksel) gevuld met koel bier staat voor ons op tafel. Totaal waren er daar zeven van en daarnaast nog zes witte

fluitgens zonder deksel. Misschien waren de Van Arnhems meer liefhebber van wijn dan van bier, want tegenover drie bierglazen staan acht kristallen wijnglazen en vijftig kelken. In dezelfde regel worden nog vijftig fluitgens en zes kleine ijs-glaasjes opgevoerd. Al het ongebroken glaswerk is door mijnheer van mevrouw Van Almelo mee naar Overijssel genomen. De grote hoeveelheid bedden, kleding, kisten en koffers wordt met een zo mogelijk nog grotere hoeveelheid keukengerei aangevuld.

Beginnen we maar eens met het tin, net zo roestvrij als het hedendaagse roestvrijstaal, maar lang niet zo sterk en schuurvast. Totaal droog in een kist 111 stuks tinnen voorwerpen, totaalgewicht circa 150 kilo. In gebruik waren nog eens 89 voorwerpen met een geschat gewicht van circa 100 kilo totaal. Bij elkaar 200 voorwerpen met een gewicht van circa 250 kilo. De hele tin-inventaris werd opgekocht door rentmeester Philips Willemsen, die daarmee vermoedelijk wijd en zijd op de Veluwe de grootste tinhandelaar van zijn tijd werd. De inventaris levert geen getallen over de prijs die hij aan Margaretha moest betalen. We kunnen wel heel goed zien waarvoor tin werd gebruikt. Er waren 11 grote schotels à 2 kilo, 69 *telliuren* (borden) a 0,5 kilo, 14 kommen, 5 lampetten à 2,5 kilo, 10 nachtpotten à 1 kilo. Verder grote tinnen bakken, mosterdschaaltjes, tinnen lepels, circa 50 schotels met variërende doorsnede en diepte, 3 ronde zoutvaten. Tin werd vooral voor tafelgerei gebruikt. Interessant is de toepassing van tin voor een Engelse lichter (twee stuks). Het metaal is door het lage smeltpunt van ongeveer 230° C niet geschikt om in te koken of te braden op open vuur of fornuis.

Koper is daar wel voor geschikt. Er is een zeer grote koperen ketel, die acht emmers inhoud heeft en 22 kilo weegt. Een vleespot van 14 kilo en nog diverse grote en kleine potten. Verder een koperen taartpan, een beddepan, een plaat om linnen en beffen op te drogen, vier koperen luchters en twee blakers, twee koperen schuimspanen en een poffertkoekenpan. Misschien worden in verband hiermee ook 24 witte geribbelde banketschotels bij het koperwerk ondergebracht. Om het vuur goed aan te steken is een oude *blaesbalck* beschikbaar.

IJzerwerk is er in de keuken en in het bouwhuis. In de keuken: 4 braadpannen, 4 braadspitten voor vlees en een kleine voor vis, 4 roosters voor in de oven, 4 tangen, een koekenpan, 11 potdeksels, diverse messen groot en klein, schuimspanen, een draaiinstallatie voor het braadspit, een driehoek voor ketels en een om bekens op te zetten. In het bouwhuis vinden we zeisen, schoppen, schaapsscharen, bijlen, een zaag, een lathamer, messen en een *wijnd* (vermoedelijk een takelinstallatie) die gedeeld eigendom van Kernhem en van Jacop en Peter Timmerman is.

Waar al dat keukengerei van tin, koper en ijzer opgeborgen werd, komen we niet te weten, maar in 1665-66 vermeldt Agnes van Wassenaer drie locaties waar

keukengerei aanwezig was. De grootste hoeveelheid was opgeborgen in een vertrek dat *naest de keucken daar 't volck eedt* werd genoemd, zagezegd de personeelskantine: 12 houten borden, 3 koperen ketels, koperen blakers, kandelaars en lantarens, koperen pannen, 3 taartpannen, een houten mosterdmolen, 2 vertinde ketels en 4 vertinde potten, 2 ijzeren potten. Ook in de keuken is flink wat materiaal. De aanwezigheid van 7 tangen, 3 ijzeren vuurschoppen, 4 kleine spitten en 2 grote tesamen met een *spitdrayer* lijkt te onderstrepen dat de keuken de plek was waar het eten werd bereid en zeker niet het pronkvertrek der huisvrouw waartoe de keuken zich pas in de 18e eeuw binnen welgestelde burgerlijke milieus ontwikkelde. Ook 2 roosters, 2 *issere koeckenpannen*, 2 *ijseren braatpannen*, 2 ijzeren pinnen en 2 *ijseren braat ijssers* steunen deze indruk. Een *aenrechtbanck* completeert het beeld van de Kernhemse keuken als een echte werkruimte.

Tenslotte is er nog keukengerei in de *bottelrij*. De naam doet denken aan bottelarij, maar in de tweede helft van de 17e eeuw werd de keuken steeds meer een pronkkeuken en verplaatste het werk zich naar een klein vertrek naast of achter de keuken dat o.a. door Simon Stevin de *bottelrie* genoemd wordt .

Meubilair met vermelding van locatie

In 1645 wordt bij de meeste categorieën niet de plek in het huis vermeld. Voor bedden met bijbehorende gordijnen c.q. bedsteden, peluws, dekens en dergelijke, en bij de lijst met *eijken wageschot en notebooms houtwerck*, die voornamelijk ledikanten, buvetten en kasten bevat, wordt een uitzondering gemaakt.

In 1666 benoemt Agnes van Wassenaer per vertrek al het aanwezige meubilair. Aan de hand van de vermelde vertrekken hebben we al het een ander over de indeling van het huis gezegd. Hier laten we de bedden, ledikanten, buvetten, kasten en dergelijke de revue passeren.

De nachtrust

In 1645 zijn er in totaal 19 bedden. Op die bedden lagen bij elkaar 17 peluws. Bijna elk bed had er dus een. Om warm te blijven waren er 25 dekens en 4 bedkleden. Om 's winters de kou buiten het bed te houden, en misschien ook wel voor een beetje privacy, waren veel bedden voorzien van gordijnen rondom, meestal vier stuks. Hier zien we iets wat valt onder de noemer: 'verschil moet er zijn'. De bedden in de knechtenkamer, de meidenkamer, het bouwhuijs en het poortkamertje hebben geen gordijnen. De bedden in het woongedeelte van de familie, van oude kamer tot en met de kamer boven de spijskelder, hebben allemaal gordijnen. Een tweede of derde bed in een kamer heeft meestal geen gordijnen. Totaal zijn er 33 gordijnen van diverse kwaliteit.

Twee uitersten demonstreren het verschil. Op het *witte kamergen*: een bed, een hoofdpeluw, vijf kussens, een witte en een groene spaanse deken en vier witte gordijnen met wit gestrikt behangsel. Het poortkamertje daarentegen had één bed met een hoofdpeluw, een kussen en een groene deken. Vermoedelijk kwam iemand daar terecht als Kernhem vol was of als verder verblijf niet op prijs werd gesteld.

Bijna alle gordijnen zijn tussen 1632 en 1645 verkocht. Van de 19 bedden waren er nog 5 over.

In de vertrekken met bedden worden ook onder eiken of notenbooms houtwerk ledikanten vermeld. Zo staat in de keukenkamer met drie bedden een nieuwe wagenschotse (eijken) bedstede, een ledikant met uittreklade en een kleine bedstede. In de munneketoren staat geen bed met toebehoren, maar wel een ledikant. In het witte kamertje en in de keuken staan ook nog slaapkisten.

Het ledikant met uittreklade is populair. Daar zijn er vijf van, allemaal in het woongedeelte van de familie. Er worden geen gordijnen voor de *glasen* (ramen) vermeld. In 1666 zijn er 14 slaappleatsen, het merendeel ledikanten met behangsel en de bijbehorende peluws, bedden- of matraskussens en dekens.

Op juffrouw Van Obdam's kamer staat naast een ledikant met behangsel ook een bed met blauw *pavillioen*. Mevrouw's kamer is behangen met wit en blauwe strepen. Haar ledikant is voorzien van een behangsel (gordijnen) met dezelfde wit met blauwe strepen, en er zijn ook nog zeven stoelen eveneens toegerust met stof van wit en blauwe strepen. De dames Van Wassenaer hebben overduidelijk de moeite genomen het kasteel weer een bewoond aanzien te geven, nadat het in de periode van 1645 tot 1651 nagenoeg leeg was.

Opbergen

Om spullen op te bergen zijn er naast kisten en koffers diverse kasten en buffetten. Alle buffetten en sommige kasten worden met bijbehorend vertrek vermeld. Het buffet is in de periode vanaf 1600 een teken van status. De 4 buffetten bevonden zich in de *sael*, de *saelkamer*, het witte kamertje en de groene kamer. Mogelijkerwijs waren deze vier vertrekken uit oogpunt van representatie het belangrijkste (ook de bedden in de *saelkamer*, het witte kamertje en de groene kamer zijn qua aankleding het meest luxueus). Op de *olde kamer* bevindt zich een kast een hoog kastje en twee kleine vierkante hangkastjes.

Eerder is al gemeld dat er op de *olde kamer* een grote kist stond. Bekend is dat handelaren, ambachtslieden, winkeliers, geldwisselaars en dergelijke zaken deden in het voorhuis achter de voordeur en dat men vaak, afgezonderd van die ruimte, daarbij een klein kantoor had. Gezien de inrichting met diverse kasten en een grote kist en de ligging naast de munniketoren vlak bij de poort zou de *olde kamer* wel eens het administratief centrum van Kernhem geweest kunnen zijn.

Kasten en kastjes werden ook aangetroffen in de keukenkamer en in de *spijstoorn*, de kamer boven de spijskelder. In de keuken vermoedelijk een glaskast, een etenskast en een oude open kast om allerlei spullen in te hangen.

Het bouwhuis

Na deze uitgebreide imaginaire inventarisgestuurde excursie door het huis resteert nog het *bouwhuijs*, schuin voor het huis. In deze bedrijfsruimte worden een bouwhuiskamertje een *schuurcamergen* en een *knechtencamergen* vermeld. In de eerste twee stond een oude peppelen (van populierenhout) bedstede en in het

laatste vertrek een *olde bedstede*. Daarnaast moet er een grote ruimte als stal voor vee geweest zijn, want als inventaris van het bouwhuis wordt een flinke hoeveelheid vee vermeld: negen melkkoeien, een stier, een merrie met veulen en drie ruinen (dit vee is verkocht), een zeug met negen biggen, nog drie grotere biggen en een beer. De varkens zijn in één koop weggegaan. Ten slotte waren er 143 schapen. Gevoelsmatig is dat wat veel voor in het bouwhuis. In de bouwhuisinventaris wordt een schuur vermeld; veel eerder (1410) was er sprake van een schaapskot. Alle schapen zijn verkocht.

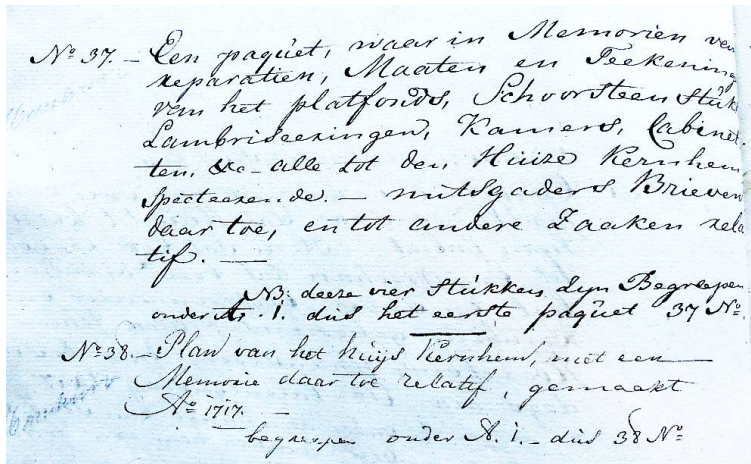
Verder zijn er in het bouwhuis veel op het boerenbedrijf gerichte gereedschappen: drie wagens met twee span touwen, een ploeg, een snijbank met mes, een schepel en twee wannen, schoppen, harken, voerkisten, vier *leeren* (ladders), drie hangruiven, twee kribben, twee houten kaarsluchters, een melkkarn, een slijpsteen, vier wastobben, twee turfmanden, een grote hooimand en een *tarvat* (teervat). Nagenoeg al dit gereedschap was al verkocht toen Philips Willemsen op 7 mei 1645 verantwoording over het beheer aflegde. Bedragen worden niet vermeld. Hiermee komt een eind aan onze rondgang door het huis. Bij de wannen wordt aangegeven dat er één *bedorven* is door het gebruik bij het leegscheppen van de gracht om een beschoeiing te kunnen aanbrengen. Groot onderhoud is van alle tijden. Op het schilderij van Ouwater (pagina 26) is duidelijk een beschoeiing te zien.

Vergelijking van de indeling aan de hand van de twee inventarissen

Een geloofwaardige reconstructie van de indeling aan de hand van de inventarissen is helaas niet mogelijk. Willemsen benoemt inclusief de torens 15 vertrekken. Agnes van Wassenaer komt met torens uit op 21 vertrekken. Daarvan hebben er zes een zo goed als gelijke benaming. Het is waarschijnlijk dat vanaf de poort een gang van voor (poort met torens) naar achter door het huis naar de zaal (puntgevel) loopt. Beide inventariseerders vermelden direct bij de zaal het salet en de zaalkamer. Ook de keukenkamer wordt door beiden vermeld. Dat de kamer boven de spijskelder dezelfde is als de kelderkamer lijkt niet al te twijfelachtig. Hetzelfde geldt voor de *maeghdenkamer* en de *megskenskamer*. De knechtenkamer bij rentmeester Willemsen is bij de Agnes van Wassenaer opgewaarderd tot de *laqueienkamer* (lakeienkamer). Maar voor de rest wordt het moeilijk. Het *poortcamertje* bij Willemsen (of de *olde camer*) zou bij Agnes de stalmeesterskamer kunnen zijn (met uitzicht op het arriveren van gasten te paard en op het bouwhuis). De groene kamer, het witte kamertje en de olde camer komen niet voor in de inventaris van Agnes. Deze verrast ons met een flink aantal nieuwe namen: Mevrouws kamer, de bijbehorende vertrekkamer, boven de witte camer, naest de keuken daar het volck eet en de bottelerij of deckkamer.

Voor de torens geldt hetzelfde. Niet alleen zijn de namen geheel verschillend, maar zelfs het aantal stemt niet overeen.

Rentmeester Van Zanten heeft aan het eind van de 18e eeuw kort voor de afbraak

Vermelding van pakket met bouwkundige gegevens van kasteel en plan. Archief Kernhem 0614-793 p. 48 (Gelders archief te Arnhem)

van het oude kasteel het gehele archief geïnventariseerd en beschreven. Deze beschrijving bestaande uit een meer dan 300 bladzijden tellend handgeschreven boek meldt (zie hier-naast) het bestaan van een pakket tekeningen van het binnenste van Kernhem en een plattegrond van Kernhem vervaardigd in 1717. Helaas is dit materiaal

in het huidige archief te Arnhem (nog) niet teruggevonden.

Zo heeft de inboedel en de indeling van het oude reeds lang verdwenen kasteel Kernhem door het bestuderen van twee inventarissen een duidelijker gezicht gekregen. We weten welke kostbaarheden, schilderijen, wapens, kleding, bedden en ander huisraad in het kasteel aanwezig waren, en in een aantal gevallen ook in welk vertrek. Een groot aantal vertrekken kennen we nu bij naam, maar tegelijk moet worden geconstateerd dat er te veel ontbreekt of nog tegenstrijdig is om tot een sluitende reconstructie te kunnen komen van de indeling van het bouwwerk. De grootste verrassing is de vermelding van een derde toren in de inventaris van 1665-1666 (zie ook De Zandloper 2014-4).

Bronnen

- Inventaris 1645 in archief huis Almelo 0214-194 te Zwolle. De lijst beslaat circa 20 pagina's en is samen met een groot aantal andere stukken die ook betrekking hebben op Kernhem, opgeborgen zonder aanvullende detailnummering. Transcriptie inventaris door H. Jochumsen
- Inventaris 1665/1666 in Archief huis Twickel te Delden volgno. 328. Transcriptie door J. Arnold. Deze omvangrijke inventaris omvat naast die van Kernhem ook inventarissen van andere huizen in het bezit van de familie van Wassenaer van Obdam.

Naslagwerken over huisinterieur, -inrichting en inventarissen:

- H. Dibbets: *Vertrouwd bezit*. ISBN 90 6168 591 5. Informatieve vergelijking van inventarissen uit Doesburg en Maassluis; gaat gedetailleerd in op elk aspect van de lijsten en is daardoor een hulpmiddel om zelf meer uit dergelijke lijsten te halen.
- *Nederlands interieur in beeld 1600-1900*. Uitgeverij Waanders, ISBN 90 400 9588 4.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:
'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede

Telefoon 06 348 676 27

E-mailadres oudede@gmail.com

Website www.oudede.nl

Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Dagelijks bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Wim Bruijnes (penningmeester).

Leden;

De vereniging telt ca. 800 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2016 € 15,00

Erelid van de vereniging is mevrouw B.T. Groen.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Riet Beuker, Frans van Oort & Gerard van Bruggen.

De redactie van De Zandloper is te bereiken op e-mailadres zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen mag uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

Productie van De Zandloper: Drukkerij Verloop, Alblasterdam

ISSN 1384-7090

**Afbeelding omslag: A.H. Koning: Eder dorp.
Gemeentearchief/Kunstcollectie Gemeente Ede**